

*Ржевська В.С.**

ООН - ЕТАП У РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто історичний розвиток концепції колективної безпеки з особливим наголосом на ролі в ньому ООН.

Ключові слова: ООН, колективна безпека, міжнародний мир і безпека, Цілі та Принципи ООН, міжнародна організація безпеки.

Рассматривается история развития концепции коллективной безопасности в контексте ООН.

Ключевые слова: цели и принципы ООН, коллективная безопасность, международная организация безопасности.

The historical development of the collective security concept is traced back with the special emphasis of the role of the UN in it.

Key words: United Nations, collective security, international peace and security, Purposes and Principles of the United Nations. international security organization.

Без Організації Об'єднаних Націй міжнародне право було б іншим, а отже, не таким вже перебільшенням буде сказати, що був би іншим і світ. Цілі та Принципи, закріплені у Статуті Організації, її діяльність зі систематизації міжнародного права, координація міжнародного співробітництва у різних сферах, що здійснюється в рамках установ системи ООН - все це залишається чинниками, що тією чи іншою мірою визначають характер сучасних міжнародних відносин. Але насамперед ООН - це організація колективної безпеки, і її значення не може оцінюватись без розгляду її внеску у розвиток концепції колективної безпеки.

Одна з головних причин складності надання наукового визначення колективної безпеки, на мій погляд, в тому, що це багатопланове поняття. Воно може розглядатися і у воєнно-політичному, і у міжнародно-правовому аспектах, і як наукова чи політична концепція, і як ідеологія міжнародних відносин, якою керуються держави при створенні організацій воєнно-політичного спрямування. У найбільш загальній формі колективна безпека може бути визначена як організація міждержавних відносин, за якої її учасники розглядають свій стан нормального розвитку і захищеності від загроз як спільний і взаємозалежний. Напад на одного з учасників вважається ними спрямованим проти всіх і, відтак, передбачається спільна реакція учасників на напад проти одного з них, може бути розроблена система спільних заходів запобігання і протидії нападам на учасників спільноти. Сучасна колективна безпека традиційно визначається у вітчизняній науковій літературі як система спільних дій держав, вживаних заради недопущення та усунення загрози миру і припинення актів агресії або інших порушень миру [1]. Міжнародно-правовий аспект колективної безпеки зумовлений тим, що відповідна організація міждержавних відносин повинна мати міжнародно-правову основу.

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Колективна безпека тісно пов'язана з організацією здійснення міжнародно-правового примусу та являє собою основу діяльності світового співтовариства у сфері підтримання та відновлення міжнародного миру, як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Розвиток, внутрішня будова, особливо порядок прийняття рішень, та діяльність міжнародних організацій, утворюваних з метою підтримання колективної безпеки, відображає співвідношення сил держав на конкретно-історичному етапі буття міжнародних відносин, причому міжнародно-правова основа їх діяльності не завжди вчасно адаптується до зміни умов міжнародного життя; звідси впливає як виключна важливість, так і неоднозначність ролі колективної безпеки у міжнародних відносинах.

Однак обмежувати хронологічні рамки становлення і розвитку концепції колективної безпеки тільки часом від створення ООН, чи навіть від створення її попередниці - Ліги Націй було б надто вузьким підходом, який заважав би розуміти як сутність явища, так і внесок цих організацій у його вдосконалення. Окремі елементи сучасної концепції колективної безпеки - зобов'язання сторін щодо спільного захисту від ворогів і підтримання миру між собою - можна знайти, наприклад, в одному з найдавніших міжнародних договорів, що дійшли до наших часів, між єгипетським фараоном Рамзесом II та царем хетів Хаттусілісом III (близько 1292 або 1276 р. до н.е.). Військові об'єднання давньогрецьких полісів, симмахії та епімахії, можуть вважатися прообразами міжнародних організацій колективної безпеки. Мюнстерський трактат, складова частина Вестфальського миру 1648 р., передбачав зобов'язання сторін утримуватися від надання допомоги порушнику миру (ст. 3); договірною стороною, яка почувалась під загрозою або у стані серйозного порушення її прав, мала звернутись до вирішення спору мирним шляхом (ст. 123) і утримуватись від застосування сили на захист до спливу 3-річного періоду, якщо ж за цей час мирне врегулювання не буде здійснене, всі інші сторони зобов'язувалися надати допомогу цій постраждалій стороні (ст. 124), але ця схема колективної безпеки реалізована не була.

«Священний Союз», утворений у 1815 р. за ініціативи російського імператора Олександра I Австрією, Пруссією та Росією після перемоги над Наполеоном I (Франція приєдналась до Союзу у 1818 р.) з первісною метою захисту від поновлення бонапартизму будь-де у Європі прийнято вважати безпосереднім попередником систем колективної безпеки ХХ т.. Згодом Союз став на захист принципу легітимізму, тобто захисту династій, що правили в європейських державах, від повалення внаслідок революційних рухів. Яскравою рисою Союзу, успадкованою сучасною системою колективної безпеки, було поєднання матеріальної основи – співвідношення сил держав-учасниць, досягнутого за результатами масштабного міжнародного збройного конфлікту, та ідеологічної – спільних цінностей, які поділяли її учасники (у випадку Священного Союзу спільними цінностями визнавалися настанови християнства щодо підтримання миру) [2]. Незважаючи на його поширену негативну оцінку як засобу придушення прогресивних настроїв у Європі, як засіб підтримання міжнародного миру Священний Союз виявився доволі ефективним, оскільки забезпечена ним система «Європейського концерту» («згоди» між провідними європейськими державами, які шляхом консенсусу вирішували всі питання щодо міжнародної стабільності,) проіснувала до Кримської війни (1853–1856 рр.), і в цей час не було жодної війни між великими європейськими державами. Цікавий і неоднозначний внесок у збереження і розвиток ідеї колективної безпеки протягом століть зробили численні пропозиції утворення спільноти держав, покликаної сприяти утвердженню миру в їх взаємних відносинах, нині часто згадуваних під узагальненою назвою «проекти вічного миру»; серед них твори П.Дюбуа (1306 р.), І. Подебрада (1464 р.), Генріха IV або М. де Сюллі (1640 р.), Я.А. Коменського (Коменіуса, 1643 – 1670 рр.), В.Пенна (1693 р.), Ш. Сен-П'єра (1713 та 1729 рр., цей проект набув широкої популярності завдяки скороченому викладу та критиці Ж.Ж. Руссо), І. Блюнчлі (1878 р.), І. Канта (1789 р.), І.Фіхте

(1797 р.), В.Ф. Малиновського (1803 р.) і ін.; ідеї та пропозиції, тією чи іншою мірою співзвучні концепції колективної безпеки можна знайти у Платона, Данте Аліґ'єрі (трактат «Монархія», 1313 р.), Еразма Роттердамського і інших видатних мислителів.

Для ХХ т. характерне формування універсальної системи колективної безпеки, покликаной об'єднати для підтримання миру якомога більше держав сучасного світу, незалежно від їх устрою та особливостей національних інтересів. Утворення універсальної системи колективної безпеки відбувалося у два етапи за підсумками двох світових воєн: Ліга Націй (1920 – формально 1946 р.) та Організація Об'єднаних Націй (від 1945 р.). Статут Ліги Націй містив наступні елементи системи колективної безпеки: принцип єдності безпеки держав-учасниць (ст.11), обмеження права держав застосовувати збройну силу (обов'язок вдатися до попередньої процедури мирного вирішення спорів (ст. 12 – 17), повага територіальної цілісності та політичної незалежності держав-членів (ст.10), право Ліги вжити будь-яких заходів для забезпечення міжнародного миру (ст. 11), щодо порушника зобов'язань, включаючи припинення членства у Лізі (ст. 16). Однак Ліга не змогла забезпечити вплив своїх рішень на реальний перебіг міжнародних відносин напередодні II світової війни і фактично зневажалася провідними державами.

Елементами універсальної системи колективної безпеки за Статутом ООН є заходи з заборони загрози силою або її застосування у відносинах між державами (п.4 статті 2), заходи мирного розв'язання міжнародних спорів (глава VI), примусові заходи як невоєнного, так і воєнного характеру з підтримки та відновлення міжнародного миру (глава VII), заходи у сфері роззброєння (ст. 11, 26, 47), заходи з використання регіональних організацій безпеки (глава VIII). Регіональні системи колективної безпеки представлені регіональними міжнародними організаціями з питань колективної самооборони (НАТО) та колективної безпеки (Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Африканський Союз, Ліга Арабських Держав, Організація Американських Держав і інші). Відносини між універсальною та регіональними системами колективної безпеки визначаються на основі глави VIII Статуту ООН; це дозволяє говорити, що Статут ООН передбачає єдину систему колективної безпеки, що має універсальний та регіональний рівні; діяльність на цих рівнях має здійснюватись узгоджено, на спільних міжнародно-правових засадах. Однак із початком «холодної війни» принцип єдності позицій постійних членів Ради Безпеки більше не міг бути реалізований, тому система дій по відношенню до загрози миру, порушень миру та актів агресії ніколи не діяла у тому вигляді, в якому вона передбачена главою VII Статуту ООН. Тим не менше, протягом перших 45 років існування ООН в рамках цієї Організації були вироблені процедури («Єднання заради миру») та форми (операції з підтримання миру) колективної діяльності держав, які, хоча і не відповідали повністю букві її Статуту, проте були призначені сприяти здійсненню Цілей Організації у сфері підтримки міжнародного миру й безпеки і відтак створювати змістовне наповнення системи колективної безпеки, передбаченої її Статутом.

Завершення конфронтації «західного» і «східного» блоків на кінець 1980-х років створило передумови для оздоровлення колективної безпеки в рамках ООН і застосування глави VII Статуту. Приводом для цього стала окупація Іраком Кувейту у 1990 р., засуджена Радою Безпеки ООН як порушення миру (резолуція 660 (1990)). Однак і в цьому випадку положення глави VII не були реалізовані повністю: замість здійснення примусових заходів воєнного характеру національними контингентами, наданими у розпорядження Ради Безпеки, під керівництвом Ради Безпеки з допомогою Воєнно-Штабного Комітету (ст. 43 – 47 глави VII Статуту ООН), була винайдена нова компромісна форма реалізації примусових заходів коаліціями держав на підставі «резолуцій-уповноважень» Ради Безпеки ООН, що містять посилання на главу VII без уточнення статей (оскільки процедура, передбачена главою VII для здійснення примусових заходів залишається не-

додержаною). Впродовж 1990-х років ця форма застосовувалася, викликаючи неоднозначні оцінки – від надії на відродження ООН до різкого засудження раптово бурхливої активності Ради Безпеки всупереч положенням Статуту. Проте чергове випробування для сучасної системи колективної безпеки пов'язане із воєнними операціями кінця XX – початку XXI ст., (бомбардування державами-членами НАТО території ФРЮ у 1999 р., вторгнення США у Ірак у 2003 р.), що відбулися із численними порушеннями міжнародно-правових засад колективної безпеки. Стрімке зростання ролі НАТО у міжнародних відносинах у зазначений період знайшло вираз у політиці, яка означає узурпацією цієї регіональною організацією функцій універсальної організації ООН без внесення змін до установчого договору НАТО.

Ті, що зберігаються, вади міжнародно-правового регулювання не виключають при реалізації практичної політики держав виникнення конфліктів між універсальним та регіональним рівнями системи колективної безпеки, що являє собою одну з головних проблем на сучасному етапі її розвитку. Однак завдяки тому, що у сучасному світі колективна безпека тісно пов'язана з Цілями і Принципами Об'єднаних Націй, неможливо відокремити одне від одного колективну безпеку та основні принципи міжнародного права.

Література

1. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник/ Под общей ред. акад. МАИ, д.ю.н. В.Н. Трофимова. – Москва: ИНФРА-М, 1997. – С. 94
2. Г. Киссинджер. Дипломатия. Пер с. англ. В.В.Львова /Послесл. Г.А. Арбатова. – Москва: Ладомир, 1997. – С. 67.